

Исаев К.И., Сыргабаев С.

ЖАШТАР ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУНУ ЖАҢЫЛОО

Исаев К.И., Сыргабаев С.

МОЛОДЕЖЬ И ОБНОВЛЕНИЕ УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВОМ

Isaev K.I., Syrgabaev S.

YOUTH AND GOVERNMENT UPDATING

УДК: 301.085-053.7(043.3)

Бул макалада авторлор заманбап Кыргызстанда жүзөгө ашып жаткан мамлекеттик башкаруу тутумун реформалоонун алкагындагы жаштар маселесин козгошот. Мамлекеттик башкарууну жаңылоодогу жаштардын орду жана ролу илимий фактыларга басым жасоо менен социологиялык талдоого алынган. Макаланын авторлору мезгилге шайкеш келген эффективдүү жаштар саясатын, жаш муунду жаңыча тарбиялоо программасын иштеп чыгуу боюнча маанилүү ой-табылгаларын сунуш кылышат.

In present article authors lift problems about a place and a role of youth within the limits of carried out reforms of system of the government of modern Kyrgyzstan. Authors offer actual recommendations about development of the effective state youth policy, the new program of education of young generation.

Узап кеткен 2009-жылы, Кыргызстан көз карандысыздыкка жеткенден кийин жарык дүйнөгө келген жаш муун 18-ге чыгып, эрезеге жетти. Ал эми 10-12 жаш курагы айтылуу «кайра куруу» («перестройка») мезгилине, б.а. 1985-жылга туш келген өспүрүмдөр 27-29 жашка толукшкан. Мына ушул жөнөкөй статистикалык мисал менен Кыргыз Республикасынын жаңы тарыхында «посткоммунисттик», же коммунисттик идеологиянын таасиринен сырткары болгон, пионерия, комсомол тутумуна илээшип-илээшпей калган, өткөөл мезгилдин, адистер айтмакчы «жапайы капитализмдин», базар экономикасынын кучагында өсүп жетилген кыргыз коомунун жаш катмары пайда болду. Расмий маалыматтарга ылайык, ушу тапта алардын саны 1, 750 мин жаш кыргызстандыкты камтып, коомдун дээрлик 34%ын түзөт.

Ал эми акыркы биздин социологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, бул катмар өзүнүн баалуулуктар курамынын өзгөчөлүктөрү, жашоо стратегиясынын, жүрүм-турумунун рационалдуулугу менен улуу муундан бир топ айырмаланып турат. Социологиялык баам боюнча заманбап постсоветтик жаштардын маданиятынын жана ой жүгүртүүсүнүн тиби, азыр аң-сезимине сиңирип жаткан социалдык баалуулуктары мындан 25 жылдан кийин бүгүнкү коомдун чындыгына айланмакчы. Демек, бүгүн бул коомдук топтун ичинде болуп жаткан процесстерди изилдөө, алардын баалуулук багыттарын, жүрүм-турумун терең талдоо эртеңки күнүбүз үчүн эки эсе актуалдуулукка ээ болуп калууда.

Мамлекеттик башкарууну реформалоо демекчи, бирок өлкөбүз азаттыкты алгандан бери жаш муундун тагдыры толугу менен өздөрүнүн колдоруна өткөрүлүп берилген десек жаңылышпайбыз: Себеби, бирдиктүү мамлекеттик жаштар саясатын жүргүзгөн

«Комсомол» тутуму жоюлуп, анын артынан ондогон жылдар бою калыптанган жаштар инфраструктурасы жоюлуп кеткен. Мамлекет жаштарга мурунку социалдык кепилдиктерди бербей калган. Ооба, республикада 1991-жылдан бери жаштар маселелери менен кандайдыр бир деңгээлде иш алпарып, жөнгө салуучу мекеме түзүү аркеттери бир нече ирет жасалган жана азыр да улантылууда. Маселен, акыркы 4 жылдын ичинде эле Жаштар иштери боюнча департаментта 3 ирет олуттуу түзүмдүк өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Тактап айтканда, 2005-жылы Спорт жана туризм комитетинен Билим берүү министрлигине, 2007-жылы кайрадан Спорт агенттигине, 2009-жылы Эмгек, жумуштуулук жана миграция министрлигине өткөрүлүп берилген. Ал эми ошол жаштар саясатын эффективдүү ишке ашыруу үчүн тиешелүү деңгээлдеги кадрдык ресурс болушу талашсыз маселе. Былтыр эле республика боюнча жалпы мамлекеттик жаштар саясатынын тутумунда, борбордук жана аймактык түзүмдөрдү эске алганда, расмий түрдө 50 адис иш алып барган. Быйылкы жылы мамлекеттик башкаруу тутумун реформалоонун кесепети болгон штаттык кыскартуулардын натыйжасында Жаштар департаментинде кадрлардын саны 23-тен 11 адамга кыскарып, ал эми региондордо жаштар саясаты боюнча кызматтык бирдиктер (мурун 1-3 адам иштеп келген) такыр эле жоюлуп кеткен.

Жөнөкөй арифметикалык тил менен айтканда, жаштар иштери боюнча бир адис орто эсеп менен Кыргызстан боюнча 159 090 дон ашык жаш жарандар менен иш алып барууга туура келет экен. Жаштар саясатынын мына ушундай кадрдык кудуретин океандын жээгинде кум менен ойноп жаткан жаш баладай эле элестетсек болот. Мындан сырткары ошол жаштар иштери боюнча кызматкерлердин кесиптик тажрыйбасы, дарамети, иш алып баруу жөндөмдүүлүгү, билими кандай? Бул өзүнчө маселе.

Эгерде 1990-жылы Кыргызстанда 9 жогорку окуу жайы, аларда билим алган студенттердин саны 58 миң болсо, бүгүнкү күндө ЖОЖдордун саны 50 ге жетип, студенттер 250 миңден ашып кетти. Бирок, тилекке каршы, ушул жогорку билим берүү жайларынын биринде да жаштар иштери боюнча атайын адистерди даярдоо бөлүмү жок. Жаштар менен ким кантип иштейт, кандай жумуштарды аткарышы керек? Мисалга алсак ошол эле коңшу Россия мамлекетинин 60 жогорку окуу жайында жыл сайын «Жаштар менен иштөө» кесипчиликтери боюнча адистер даярдалат, 2002-жылдан бери «Мам-

лекеттик жаштар саясатынын кызматкери» деген кошумча квалификациясын берүү да уюштурулган.

Ушул мезгилге чейин, 2000-2005-жылдары «Жаштык», 2006-2008-жылдары «Кыргызстан жаштары» сыяктуу жаштарды өнүктүрүүгө багытталган улуттук программалар, 2010-жылга чейин эсептелген жаштар саясатынын Концепциясы иштеп келген. Тилекке каршы, кабыл алынган бул документтер декларативдик мүнөздө болуп, алардын дээрлик 90 пайызын турмуш тажрыйбасы кагаз бетинде калтырды. Мунун көп себептери бар жана ал өзүнчө терең талдоону талап кылат. Ошентсе да анын бир олуттуу себеби катары каржылоо маселесинин чечилбегендигин белгилей кетүү максатка ылайык. Маселен, жогоруда айтылган «Кыргызстан жаштары» улуттук программасына Президенттин жарлыгынын негизинде каралган 30 млн. сомдон: 2006-жылга - 2 млн. 750 миң сом; 2007- жылга - 229,2 миң сом; 2008-жылга - 2 млн. 238,4 миң сом гана бөлүнгөн. Бул акча каражаттарынын көп бөлүгү пландаштырылган иш-чаралардын сырткары, негизинен кызматкерлердин эмгек маянасын төлөөгө жумшалаарын, ал эми 2009-жылы 7 областтын ичинен экөөсүндө (Талас жана Ош) гана жергиликтүү бюджеттен 20-25 миң сомдон акча каражаттары бөлүнгөндүгүн эске алсак, жаштар менен иштөөнү каржылоо жан кейитээр абалда экендигине ынанасың.

Үстүбүздөгү жылдан баштап жаштар саясаты чөйрөсүндө концептуалдык жана программалык вакуум орун алды десек да болот. Себеби жаштарга багытталган жаңы программалык документтер али иштелип чыга элек.

Демек, 2005-жылдан тартып, саясий бийлик алмашкандан бери турмушка ашырылып келген мамлекеттик башкаруу тутумун реформалоо жалпы жаштар саясатын, анын ичинде мамлекеттик жаштар уюмунун абалын жакшыртууга өбөлгө түзө алган жок. Тескерисинче жылдан жылга начарлоонун үстүндө болуп, өлкө саясатынын чийининен чыгып калгансыйт.

Мамлекеттик башкаруу тутумун «жашартуу», жаны муундагы кызматкердерди ишке тартуу жөнүндө Президент бир катар сүйлөгөн сөздөрүндө такай белгилеп келет. Адис серепчинин эмес, карапайым атуулдун көзү менен эле бүгүнкү чиновниктик аппаратка көз чаптыралычы. Анын басымдуу бөлүгүн советтик номенклатуранын, тоталитардык түзүмдүн ачуу мөмөсүндөй болгон кадрлар дагы да болсо чечим кабыл алуучу, олуттуу кызматтарды ээлеп келе жатышканына күбө болобуз. Эгерде Президент радикалдуу чараларга барып, жаш кадрлардын дараметине тобокел салып ишенип, өкмөттүн курамынын бери болгондо эле 50 пайызын «жашартууга» барса, жакшы натыйжалар көпкө күттүрмөк эмес деп ойлойбуз. Ушул тапта динамикалуу өнүгүп жаткан банк тутумун же телекоммуникация тармагын эле мисалга алалычы. Ири банктардын басымдуу бөлүгүн жаш менеджерлер башкарып, кандай ийгиликтерди жаратып жатышат! Эң кирешелүү деп эсептелген телкоммуникация тармагында жалаң жаштар эмгектенишет.

Андыктан мамлекеттик кызматка жаңы көз караштагы жаш кадрларды тартуу, өлкөнүн өнүгүү-

сүн керектүү нукка буруп, революциялык алга озууга алып келиши кажет эмес. Ооба, улуу муун жаш адисти тажрыйбасынын жетишсиздиги үчүн жемелешти мүмкүн. Бирок, мына ошол көп жылдын ичинде топтолгон баалуу тажрыйба менен жаңы көз карашты, заманбап башкаруу технологияларын айкалыштыруу мамлекеттик административдик реформанын күн тартибинин башкы маселеси болуп калуусу тийиш деп эсептейбиз. Ал өз учурунда терең ойлонуштурулган программаны иштеп чыгууну талап кылат.

Бул көп кырдуу маселени ийгиликтуу чечүүгө негиз болчу маанилүү жагдай - мамлекеттик кызматтын билимдүү жаш кадрлар үчүн кызыктуулугун, перспективалуулугун, келчегине ишенимин арттыруу, б.а. татыктуу маяна төлөп берүү, үй-жай жана башка социалдык көйгөйлөрүн чечүүгө жардам көрсөтүү абзел.

Бир жагынан жаңыча иш алып баруу күндүн талабы болгону менен, азыркы жүрүп жаткан мамлекеттик башкарууну реформалоонун кесепетинен учурда эмгектенип жатышкан жаш адистер штаттык кыскартууларга дуушар болшуп, жумушсуз калышууда. Себеби, 2009-жылы Президент жарыялаган реформанын алкагында бардык мамлекеттик органдарда 30 пайызга чейин жумуш орундарын кыскартуу каралган. Ушул өнүттөн караганда, учурда аракеттеги Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгы бышып жетилди деген ойдобуз. Себеби, кодексте жазылгандай, штаттык кыскартуу убагында, ошол мамлекеттик органда эмгек стажы (жылы) көп кызматкерге артыкчылык берилет. Ал эми жаш кызматкерлер мындай жагдайда жумушсуз калуусуна жагымсыз шарттар түзүлөт. Жумушсуздуктун өсүшү өз учурунда тышкы миграциянын күчөшүн пайда кылат. Ал эми тышкы миграция коомдун «интеллектуалдык жоготуусуна» (орустар айтмакчы «утечка мозгов») жана негизинен жаш кызматкерлердин санынын азайышына алып келип, аны менен катар экономикалык мүчүлүштүктү жаратат.

Учурда ар кандай расмий эмес маалыматтык булактарга ылайык 700 миңден ашык 20-35 жаштагы жаш жарандар эмгек мигранты болуп өлкөдөн чыгып кетишкен. Болжол менен алардын 25%ын жогорку жана атайын орто билимдүүлөр, 75%ын орто билимдүүлөр түзөт. Бүтүндөй бир муун коомдун курамынан жоголуп кеткендей сезилет. Экономикалык жигердүү, эмгекке жарамдуу жаш муундун дээрлик бир катмары чет мамлекетте жүрүшү жакынкы 10-15-жылда эле өлкөдөгү демографиялык абалга, тукумдун сапатына, мамлекеттин улуттук коопсуздугуна терс таасирин тийгизбей койбойт.

Мамлекеттибиздин, керек болсо мамлекеттүүлүгүбүздүн келечегине тиешелүү, ар бирибиздин эртеңкибизди ойлонтуп, тынчсыздандыра турган бул актуалдуу маселелерди биз мурда да козгогонбуз. Ал эми жакында эле, англиялык авторитеттүү «Индепендент» («The Independent») гезити 2010-жылдын 3-февралындагы санында Кейхел Милмо аттуу журналисттин «Кыргызстан - эркектери кайда жоголушкан?» деген темадагы макаласын

жарыкка чыгарып, анда жогоруда айтылган жагдай тууралуу минтип жазылган:

«Кыргызстандын калыптанган салттуу маданияты монголдордун түмөн жоосунан, советтик армиянын басмырлоосуна чейин чыдап келген. Эми ага жакырчылык коркунуч туудуруп, кайрадан көчмөндүккө кайтарышы мүмкүн. Жаш эркектердин дээрлик бир мууну бөлөк мамлекеттерге жумуш издеп кетишкен. Мисалы, Тянь-Шань тоосунун арасындагы Темир-Канат айылынын эмгекке жарамдуу калкынын 75%ы кетип калган, ал эми жалпы Кыргызстан боюнча 800 миң, негизинен 18-35 жаштагы, эркектер эмгек мигранты болуп өлкөдөн чыгып кетишкен. Ушул 800 миң жаш кыргыз эптеп 100-500 доллар таап алып, Петербургдан Сибирге чейинки курулуш аянттарында, фабрикаларда, заводдордо, фермаларда, талааларда иштөө үчүн аттанып кетишкен».

Бүгүнкү күндүн турмуш чындыгы өлкө үчүн жаңы өнүтүгү жаштар саясатынын зарылдыгы бышып жетилгендигин айгинелеп тургандыгын айтмакчыбыз. Мунун дагы бир далили катары Президенттин 2009-жылдын 25-декабрында студенттик жаштар менен болгон жолугушуусунда жаңы мамлекеттик жаштар саясатын иштеп чыгуу зарылдыгын баса белгилеген. 2009-жылы кабыл алынган жаштар саясатынын негиздери жөнүндөгү мыйзамдын жаңы редакциясына ылайык, жаштарды мамлекеттик саясаттын объектиси (же керектөөчүсү) эмес, субъектиси, башкача айтканда анын жигердүү катышуучусу иретинде туура каралган. Ошондой эле жаш муундун курак чек арасы 14-35 жаштан 14-28 жашка чейин кыскарган. Бул өз учурунда жаштарга жумшалуучу каражат ресурстарынын өлчөмүн кыскартууга (биздин чабал экономика үчүн өтө маанилүү жагдай), жаштарды өз алдынчалыкка, көз карандысыздыкка тарбиялоого, бакмачылык («иждивенчество») стереотиптеринен арылтууга негиз жаратат. Бул иш, өз убагынан кечигип жатса да, туура багытта жасалып жаткандыгын жана колдоого арзый тургандыгын баса белгилейбиз. Себеби, «жаштар» категориясын аныктоо, алардын курак өзгөчөлүктөрүнүн чегин белгилөө боюнча буга чейин иштеп келген жаштар тууралуу мыйзамдын тийиштүү жоболорун кайра карап чыгуу зарылдыгы мурун эле бышып жетилген болчу.

Мына ушул жаңы багыттагы жаштар саясатын иштеп чыгууда натыйжалуу аракеттерди ишке ашыруу үчүн, көп жылдык социологиялык байкоолордун негизинде бышып жетилген, төмөнкү ой-табылгаларыбызды сунуштаар элек:

■ билимдүү, кесипкөй, мекенчил жаштарды мамлекеттик башкарууну жаңылоо жолунда негизги булак катары кароо зарыл;

■ кыргыз жаш улан-кыздарын тарбиялоонун жаңы стратегиясын жана программасын улуттук мүдөөлөрдүн негизинде кайрадан иштеп чыгуу керек. Жаш муунду улуттук тарбиялоодо биринчи кезекте үй-бүлө институтунун, бала-бакча, баштапкы мектептердин ордун жана милдеттерин (функцияларын) тактап, кыргыздын кылымдар бою калыптанган, тарыхый сыноосунан өткөн, бирок, акыркы жылдары унутта калып же такыр эле жок болуп

бараткан улуттук сапаттардын жана адептик, рухий баалуулуктардын негизинде мекенчил жаш улан-кыздарды калыптандыруу керек;

■ бардык мектептердин (мамлекеттик, муниципалдык, менчик) башталгыч класстарында (1-4-класстар) кыргыздын эң бай рухий байлыктарында (жомоктордо, эпостордо, макал-лакаптарда, элдик ырларда ж.б.) жана келечектүү салттарында камтылган рухий баалуулуктардын негизинде улуттук көз-караш, ой-толгоону калыптандыруу абзел;

■ мектептердин жогорку класстарында, колледждерде, лицейлерде, ЖОЖдордо улуттук маданияттын туу чокусу болгон «Манас» эпосун, улуттук философияны дүйнөлүк рухий байлыктар менен туура айкалыштыруу аркылуу цивилизациялардын баарлашуусу жана бири-бирине ширелүүсү башталган ааламдашуу шарттарында улутман, мекенчил, жоопкер, намыскөй жарандарды тарбиялоо өтө актуалдуу болуп калуусу тийиш. Өзгөчө «Манас» эпосун окуп үйрөнүү боюнча баштапкы жана 5-11-класстар үчүн атайын программа жазылып чыкса. Мисалы, учурдагы жайнаган медресе-мечиттерде жаштарга курандын ар бир тамгасы жаттатылып окутулат. Кыргызды кыргыз кылган «Манаска» эмне себептен ушундай ыйык мамиле кылсак болбойт?;

■ демек, жаш муунду жаңы багытта тарбиялоо программасы жаңы мамлекеттик жаштар саясатынын өзөгүн түзүп, ал эми аны ийгиликтүү турмушка ашырууга мүмкүндүк берген атайын даярдалган адистер керек. Ал үчүн ЖОЖдордо «жаштар менен иштөө» деген кесипчилик ачылып, анын стратегиясы иштелип чыгып, кафедра, факультет уюштурууну Билим жана илим министрлиги жаштар иштери боюнча мамлекеттик мекеме менен бирдикте ойлоношу керек;

■ мамлекеттик жаштар саясатынын натыйжалуулугун, ыкчамдыгын арттыруу максатында ага илимий колдоо көргөзүлүшү зарыл. Башкача айтканда, жаштар чөйрөсүндө болуп жаткан процесстердин күрөө тамырында колду дайым кармап, алар жөнүндө так жана туура маалыматка ээ болуш үчүн такай социологиялык изилдөөлөр, мониторингдер жүргүзүлүп турушу абзел.

Ал эми уюштуруучулук-административдик багытта:

жаштар саясатынын башкаруу тутумун ресурстук жана кадрдык жактан бекемделиши керек. Жаштар иштери боюнча мамлекеттик органдын статусу ар бир административдик реформа сайын өзгөрүп, пластилинден жасалган оюнчуктай эле болуп калууда. Бул жагдай мындан ары улана берсе, кандайдыр бир эффективдүү натыйжа жаралышы мүмкүн эмес.

Мамлекет бир жолду тандашы зарыл: же жаштардын органын бекемдеп тиешелүү деңгээлде каржылоосу керек, же мындай органды жоюп салып, жаштар менен иштөөнүн жаңы формасын иштеп чыгуусу ылайык. Маселен, дүйнөнүн кең, мамлекеттеринде атайын жаштар органдары жок, анын ордуна жаштар уюмдары жигердүү аракеттенишет;

■ жаштар саясатын жүргүзүүнүн методологиялык негиздерин өзгөртүү керек. Мамлекеттеги

барды к тармактык саясаттар тигил же бул денгээлде «жаштар» компонентин өзүнө камтыйт. Андыктан аларды иштеп чыгууда жаштардын талаптарын жана мүдөөлөрүн эске алуу зарыл;

■ мамлекеттик жаштар саясатын дифференциялап, жаш муундун ар түрдүү сегменттеринин талаптарын эске алган даректүү иш алып баруу максатка ылайык;

■ жаштарды өнүктүрүү боюнча улуттук масштабдагы, ошондой эле даректүү топко багытталган максаттуу жаштар программаларын иштеп чыгып, кабыл алуу өтө зарыл. Жогоруда козголгон маселелердин, айтылган ой-пикирлерибиздин соңунда жыйынтыктап айтаарыбыз, өлкөнүн жаңылануу багытында жаш муунда катылган зор социалдык ресурсту башкы өнүктүрүүчү күчкө айлантуу - бүгүнкү күн тартибинин негизги маселеси болуп калуусу тийиш. Себеби мамлекеттик башкарууну жаңылоонун ийгилиги жана жемиштүүлүгү жаңы муунга түздөн-түз байланышкан. Ал эми кыргыз коомунун келечеги алардын колунда.

Литература:

1. Жаштар иштери боюнча департаментинин 2010-жылдын 1-январына карата Улуттук статистикалык комитеттен алган оперативдүү маалыматы боюнча. Ал эми 2008-жылы 16-19 жаштан 25-29 жашка чейинки коомдук категориянын саны 1. 434 мин адамды түзгөн (Аялдар жана Эркектер // Улстатком. Гендердик-бөлүштүрүлгөн статистикалык жыйнак. -Бишкек, 2008. -49 б.).
2. Караныз: Исаев К. Сыргабаев С. Кыргыз жаштарынын социалдык бейнесине сүртүмдөр // Известия вузов. -2009. - №4. 245-252 б.
3. Ал эми ошол Комсомолдун тутумуна 42 миллион, башкача айтканда-советтик жаштардын 90%ы кирип, 14 республикалык, 159 областтык, 4400 шаардык, райондук, 474 мин баштапкы, 1530 мин цехтик уюмдар жана 519 мин комсомолдук топтор иштеген.
4. Жаштар иштери боюнча департаментинин 2009-жыл ичинде жаштар саясатын ишке ашыруу боюнча аналитикалык маалымкатынын негизинде.
5. Жаштар - Кыргызстандын стратегиялык ресурсу. ВООН-ПРООН жаштар программасы. - Б., 2008. 32-33 б.
6. (ШОС) елкелерунун студенттиги: социомаданияттык кендик. - Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 2009. - 68-99 б.
7. 2009-жылдын 16-июнундагы «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамдын долбоорун талкуулоо боюнча Парламенттик угуунун материалдары.
8. Исаев К. Сыргабаев С. Кыргыз жаштары качан коомдук күчкө айланат? // Кек Асаба гезити. - 2009-ж. 6-октябры. №16(16).
9. «The Independent» гезитинин интернет сайтынан алынды.
10. Караныз: Кыргыз Республикасынын Президентинин 2009-жылдын 31-июлундагы №256 Жарлыгы менен бекитилген «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамынын жаңы редакциясы.

Рецензент: д. соц. н., профессор Нурова С.С.